ASEAD 11. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
20-22 Mayıs/May 2023 LOZAN-İSVİÇRE / LAUSANNE-SWITZERLAND

BİLDİRİLER KİTABI
PROCEEDINGS BOOK

AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ASEAD)
EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH (EJSER)

ASEAD 11. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
20-22 Mayıs/May 2023 LOZAN-İSVİÇRE / LAUSANNE-SWITZERLAND

Sempozyum Onursal Başkanı:

Prof. Dr. Raskul IBRAGIMOV

Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Editör:

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Ankara Üniversitesi, Türkiye

ISBN
978-625-6501-03-4

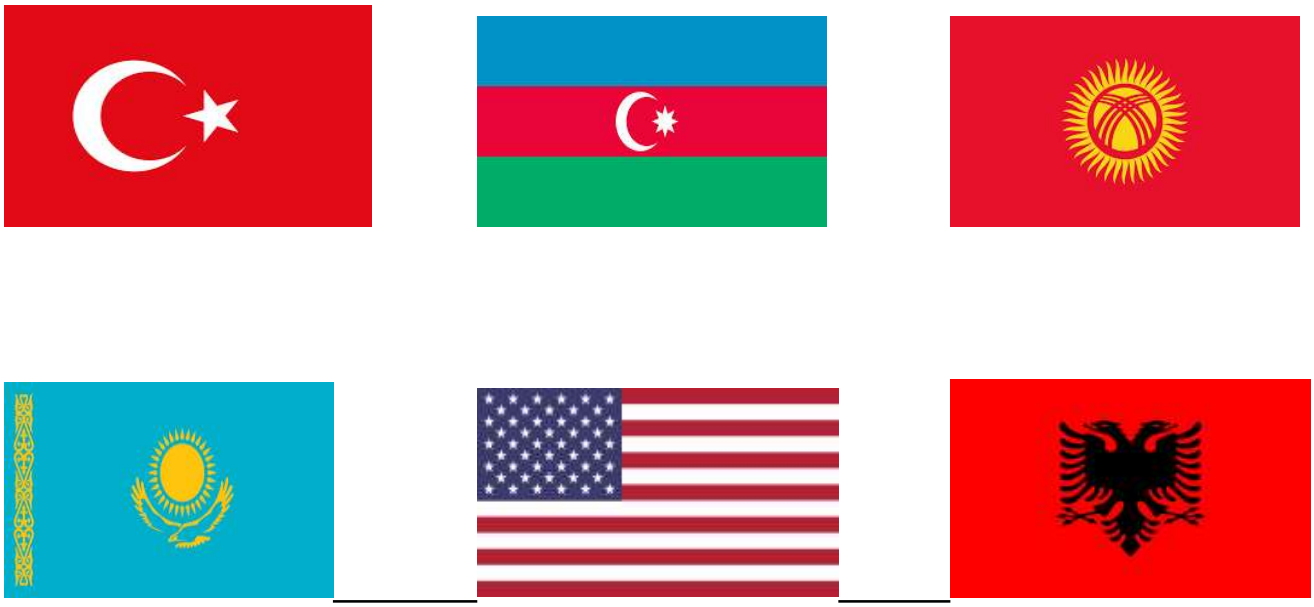
Bu kitap sempozyumda sunulmuş olan bildirilerin özetlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

6 Temmuz 2023

Ankara

Pegasus İletişim

27 Haziran 2018'de yayımlanan Akademik Teşvik Yönetmeliği Madde 7/9 da belirtildiği üzere *"Tebliğlerin sunulduğu etkinliğin uluslararası olarak nitelendirebilmesi için en az beş farklı ülkeden konuşmacının katılım sağlaması esastır."* Bu kapsamda 20-22 Mayıs 2023 tarihleri arasında Lozan-İSVİÇRE'de düzenlemiş olduğumuz ASEAD 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu akademik yükselme kriterlerini sağlamaktadır.

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Raskul IBRAGIMOV Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Erlan BAKİEV American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU ASEAD, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Seyfettin ARSLAN Hamburg Üniversitesi, Almanya
Arş. Gör. Ulbike Saulebekovna AKHYNOVA Shymkent University, Kazakistan
Arş. Gör. Zukhra Yuldashevna BABAEVA Tashkent State Economic University, Uzbekistan

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdilbaet MAMASIDIKOV, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Adem BAYAR, Amasya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adem PEKER, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN, Amasya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Efdal ÖZKUL, Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Prof. Dr. Ali TOMAK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Alla MONGUŞ, Tıva Devlet Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Almaz Ülvi BİNNATOVA, Azerbaycan Milli Bilim Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Almira İBAŞOVA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Asif HACILI, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bakıt AYTBAEVA, Karağandı Böketov Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Bakyt Tokmurzayev, Tashenev University, Kazakistan
Prof. Dr. Burhan BALTACI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Feda REHİMOV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Feride ÖNAL, Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ferit İZCİ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Georgi GAGANİDZE, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Giuli ALASANIA, University of Georgia, Gürcistan
Prof. Dr. Gülhanım ÜNSAL, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülser ÖZTUNALI KAYIR, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasret Elçin KÜRŞAT ÇOŞKUN, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İrfan KALAYCI, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Pristina, Kosova
Prof. Dr. Kamile AKGÜL, Haliç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kakhaber KORDZAİA, Caucasus International University, Gürcistan
Prof. Dr. Karimov Narboy Ganiyevich, Tashkent State Economic University, Uzbekistan
Prof. Dr. Muradov Reşad ŞAHBAZOĞLU, Azerbaycan Devlet İktisat Ün., Azerbaycan
Prof. Dr. Mervet MUSLOVSKY, Uluslarası Vizyon Üniversitesi, Makedonya
Prof. Dr. Nasriddin Sadriddinov TALBAKOVİCH, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Prof. Dr. Necati KAYHAN, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat BATMAZ, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nurlybek SEİTKULOVA, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Olga Nosova VALENTYNOVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Ongarkül KOBLANOVA, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Rajabov Rajab KUCHAKOVİCH, Tajik State University of Commerce, Tacikistan
Prof. Dr. Raskul IBRAGIMOV Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Rifat ŠKRİJELJ, University of Sarajevo, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Seçkin GÖNEN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serik DAİRBEKOV, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Simon GELASHVİLİ, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Stıçeva Olga ANDREEVNA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Süphan NASIR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Svetlana Tyutyunnykova VLADİMİROVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Tamara Merkulova VYKTOROVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Teimuraz BERİDZE, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHESENLİ, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Tologon OMOSHEV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Turgut ÖZKAN, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abidat ATABİEVA, Moskova Finans-Endüstri "Sinergiya" Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA, Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Altınay KALJANOVA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan.
Doç. Dr. Aripov Abdugani ABDUHAMİDOVİCH, Tajikistan State University, Tacikistan
Doç. Dr. Asiman GULİYEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Ayfer UZ, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bahar AŞCI, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Barış Tolga EKİNCİ, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Dauren JANABAEV, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Dilek KOÇAK, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elnare SAMEDOVA, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Erlan BAKIEV, American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ferihan POLAT, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Firdaus NOROV, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Funda ÇONDUR, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gaini MUKHANOVA, T.Rıskulov Kazak İktisat Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Geray MUSAYEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gulhan ABEDALAZIZ MOH'D JALAL AL TURK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gulnara RZAYEVA, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hilale CAFEROVA, AMEA İdare Etme Sistemleri Enstitüsü, Azerbaycan
Doç. Dr. Hüsniye AKILLI, Nuh Naci Yüksel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU, ASEAD, Türkiye
Doç. Dr. Kadir DABBAĞOĞLU, Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Kurbonov Abdukarim RAKHİMOVİCH, Tajik State University of Commerce, Tacikistan
Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Maia KHİKVADZE, Batum Devlet Üniversitesi, Gürcistan
Doç. Dr. Mariya KOCHKORBAEVA, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Masoumeh DAEİ, Tebriz Peyame Nur Devlet Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mihai VODA, Dimitrie Cantemir University, Romanya
Doç. Dr. Murat AKKAYA, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mutahayira MADZHNUNOVA, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Natiq QURBANOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Nil Esra DAL, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuray Hilal TUĞAN, Hacıbayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurdan KUŞAT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurgün TOPALLI, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nüsrət QURBANOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan

Doç. Dr. Onur Başar ÖZBOZKURT, Tarsus Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Rahmatullo AMİNOV, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Rustamov Shavkat RAKHİMOVİCH, Tajik State University, Tacikistan
Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Salih KALAYCI, Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Samir HAMİDOV, Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Senem GÜNGÖR, Başkent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seniha ÜNAY SELÇUK, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sharifdzhon Tojiboev GAYBULLOEVİCH, Khujand State University, Tacikistan
Doç. Dr. Svetlana BAYMOLDINA, Avrasya Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman EREN, Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Armağan GÜNEŞ, Harran Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÜNAL, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞAHİN, Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem ÇELİKİZ, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eren Alper YILMAZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Okan AKKIN, Ardahan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÖKDAYI, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Kamil KANIPEK, Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alpin GÜLŞEN, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİDAN, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nuray Hilal TUĞAN, Hacıbayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Nuri YAZICI, Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Senem ALTAN, Doğuş Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahdet ÖZKOÇAK, Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Atilla YORMA, Uluslarası Vizyon Üniversitesi, Makedonya
Dr. Gulzhamal JHORAEVA, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Hakife AKTAŞ BELEK, Türkiye
Dr. Jazira SAYIN, Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Lazlo MARACZ, Universiteit van Amsterdam, Hollanda
Dr. Mark FELSHEIM, Milwaukee Area Technical College, USA
Dr. Mohammad Monir ALAM, Department of Strategic and Regional Studies University of Jammu, India
Dr. Oktay GULİYEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Vildan BORMAMBET, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Dr. Zakir ÇOTAEV, Manas Üniversitesi, Kırgızistan

DERGİ HAKKINDA

Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)(***Eurasian Journal of Social and Economic Research (EJSER)*** 2013 yılında kurularak, 2014 yılında Türkçe ve İngilizce dilinde yayınlanmaya başlayan uluslar arası hakemli elektronik bir dergidir.

2017 yılından itibaren Aylık olarak yayınlanmaya, 2021 yılından itibaren ise senede en az dört defa yayınlanmaya başlayan **ASEAD** (Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi) TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından veri tabanında taranmakta, Doçentlik ve Teşvik başvurularında kabul görmektedir.

ASEAD akademisyenlerin bireysel veya disiplinler arası ortak çalışmalar yapmasına aracılık etmek, genç akademisyenlere yeni ufuklar kazandırarak teşvik etmek, akademisyenlere ortak çalışmalar yapabilecekleri yeni konular hakkında fikir ortamı oluşturmak, yeni kültür ve coğrafyalarla tanışmalarına imkan sağlamak amacıyla sosyal bilimler alanında sempozyumlar düzenleyerek akademik anlamda katkılar sağlamaktadır.

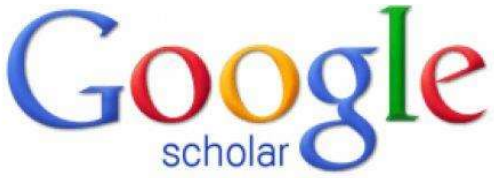
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan eserlerdeki görüşler ve sorumluluk yazarına aittir. Yayın hakları saklı olup izinsiz hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Uluslararası hakemli ve alan indekslerinde taranan bir dergi olan Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nin tarandığı indexler:

ASEAD Dergisi ULAKBİM DERGİ PARK Linki :
http://dergipark.ulakbim.gov.tr/asead/user

TÜBİTAK ULAKBİM

İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Google
scholar

asos
akademia
sosyal bilimler indeksi

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

ESJI
www.ESJIndex.org
Eurasian
Scientific
Journal
Index

JIF
GLOBAL SOCIETY FOR SCIENTIFIC RESEARCH
JIFACTOR

Academic
Resource
Index
ResearchBib

İletişim Adresi / Contact Info

e-mail: aseadeditor1@gmail.com

Web: http://dergipark.gov.tr/asead

www.aseaddergi.com

İÇİNDEKİLER

REVIEW OF THE NEEDS TO USE SOCIAL SERVICES OF THE ELDER POPULATION GROUP IN AZERBAIJAN
Eliza Sahadulla ISMAYILOVA **1-8**

N. GENCEVİ'NİN İSKENDER VE TÜRK DESTAN KAHRAMANI OĞUZ HAN İMGELERİNİN KARAKTERİNDE FETİHLİK VE İDEAL HÜKÜMRANLIĞIN GÖRSELLERİ
Dr. Ulker BAHSIYEVA **9-13**

BÜYÜK GÜNAH MESELESİ VE DOĞAL AFETLERDE İHMALİ BULUNANLARIN DİNİ DURUMU
Dr. Mustafa KESKİN **14-24**

İNSAN HÜRRİYETİ VE DOĞAL AFETLERİN KADERLE İLİŞKİSİ
Dr. Mustafa KESKİN **25-34**

UZAY ŞİRKETLERİ İLE YAPILAN UZAYDA YOLCU VE YÜK TAŞIMA SÖZLEŞMELERİ VE TAŞIYICININ SORUMLULUĞU
Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY Av. Duygu APAYDIN, LL.M **35-65**

THE PROBLEM OF INTOLERANCE TO OPPOSITION AND INTER-PARTY DEMOCRACY IN POLITICAL POWER-OPPOSITION RELATIONS IN TURKIYE
Prof. Dr. Ismail AKBAL **66-79**

DOĞAL AFETLERE KARŞI ULUSLARARASI TÜRK GÜCÜ
Dr. Mehmet ALKANALKA **80-88**

BEKİR SITKI KUNT'UN ÖYKÜLERİNDE SOSYAL MESELELER
Dr. Yusuf ÇOPUR **89-104**

FORTEPİANO DUETLƏRİNİN ÇAĞDAŞ İFAÇILIQ SƏNƏTİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ
Aida HASANOVA **105-113**

BUSINESS STRATEGY AND MARKET-BASED PERFORMANCE
Lecturer Saban BAS Dr. Emine BAS **114-124**

ATTITUDES OF STUDENTS OF EDUCATION FACULTY TOWARDS THE USE BLENDED LEARNING: "A FIELD STUDY AT THE UNIVERSITY OF GAZIANTEP-AFRIN"
Dr. Mohammad ZIDAN **125-144**

INNOVATION MECHANISMS FOR INDUSTRIAL CLUSTER MANAGEMENT IN REGIONS
Ph.D. Stu. Makhmudov Mirabbos FAZLIDDINOVICH **145-148**

EXPLORING ECOFEMINIST AND ECOCRITICAL PERSPECTIVES IN LINDA HOGAN'S SOLAR STORMS
Lecturer Gamze AR **149-155**

AZERBAYCAN YÜKSEK ÖĞRETİM TARİHİNDE SUFİ SEKTÖRLERİNİN ROLÜ
Doç. Dr. Qanira PİRGULİYEVA **156-158**

SOLIDARITY TOURISM FOR UKRAINE
Dr. Gulcin BILGIN TURNA Ebru DINC **159-165**

PANİPAT SAVAŞININ DETAYLARI: NEDENLER VE SONUÇLAR (BABÜRNAME'DEN ALINAN BİLGİLERE DAYANARAK)
Sharipov Azizjon AZIMOVICH **166-186**

AZERBAYCAN'IN TARİHİ GÖKÇE GÖLÜ ETRAFI VE KARAKOYUNLU DERESİ KENTLERİNDE ERMENİ TÜRK MÜNASEBETLERİ, METOTLARI VE SONUÇLARI
Doç. Dr. Qanira PİRGULİYEVA **187-189**

ETNİK KİMLİK, SINIFSAL EŞİTSİZLİK VE DEVLET: İLİŞKİSEL BİR ANALİZ
Sebatullah TEKİN **190-205**

TEVFİK FİKRETİN ÇOCUK ŞİİRLERİNİN KONU ALANI
Prof. Dr. Elman GULIYEV **206-213**

EDEBİYAT TARİHİNDE TARAFSIZLIK VE YÖNTEM ARAYIŞLARI
Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN **214-220**

NAZIM HİKMET'İN "ENAYİ" OYUNUNDA DRAMATİK ÇATIŞMA FONUNDA KARAKTER ANALİZİ
Dr. Ayten ABBASOVA **221-226**

ONE OF THE LAST VICTIMS OF THE POLITICS OF FEAR AND VIOLENCE IS ABDURRAHMAN PESHAWARI BEY
Assoc. Prof. Ismail SAFI Prof. Dr. Ismail AKBAL **227-238**

BİLİM TARİHİ YAZIMINDA BAZI ENGELLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Doç. Dr. Ercan SALĞAR **239-244**

TÜRK TÜRKÇESİNDE SIFATLAR, ONLARIN AZERİ TÜRKÇESİ İLE ORTAQ VE FARKLI ÖZELLİKLERİ
Araş. Gör. Aynur CEFEROVA **245-251**

ORHAN ŞAİK GÖKYAY HAYATI VE VATAN KONULU ŞİİRLERİ
Araş. Gör. Sayalı CEFEROVA **252-257**

TERÖRE KARŞI SİLAHLI MÜCADELEDE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN ROLÜ VE YERİ
Babur HAYA **258-276**

MARKETING AND TECHNOLOGICAL INNOVATION CHINA
Dr. Gulmira KERIM **277-289**

TOURISM SECTOR IN THE GLOBALIZED WORLD
Assoc. Prof. Davran YULDASHEV **290-304**

SATİRİK "MƏŞƏL" JURNALI
Dilbər RZAYEVA **305-311**

THE SPECIFICITY OF FORMING THE MANAGEMENT COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS
Babaeva Zukhra YULDASHEVNA **312-316**

KENTSEL MEKÂN TASARIMINDA ÜRÜN İŞLEVLERİ AÇISINDAN ERİŞİLEBİLİRLİK / ULAŞILABİLİRLİK KAVRAMI VE İZMİT YÜRÜYÜŞ YOLU İNCELEMESİ
İç Mimar Hümeyra BAKAL Doç. Dr. Didem ERTEN BİLGİÇ **317-334**

VISUAL THINKING SKILLS CONTAINED IN SCIENCE STUDENT BOOK IN THE BASIC FOURTH GRADE (ANALYTICAL STUDY)
Dr. Mohammad ZIDAN **335-356**

"MOLLA NƏSRƏDDİN" JURNALI VƏ TÜRKİYƏ FOLKLORUNDA İŞLƏNƏN ATALAR SÖZLƏRİ VƏ DEYİMLƏR
Gülbəniz BABAYEVA **357-367**

İKTİSADİ DÜŞÜNCELER PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRESEL HAREKETLER
Öğr. Gör. Dr. İbrahim AKDOĞAN Öğr. Gör. Dr. Tülin AKDOĞAN **368-380**

XIX ƏSRİN SONU XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ ÜMUMİ AMİLLƏR
Səbinə ƏHMƏDOVA **381-391**

"ZƏNBUR" JURNALINDA ƏDƏBİ MƏNZƏRƏ
Vüqar ƏHMƏD **392-402**

ISRAEL'S RECOGNITION PROCESS WITHIN THE CONTEXT OF TÜRKİYE-ISRAEL RELATIONS
Riza KURT, Ph.D.(c) **403-416**

KENTSEL HİZMET SUNUMUNDA AKILLI KENTTEN BEKLENTİLER, KUŞAKLARARASI BİR KARŞILAŞTIRMA: BARTIN ÖRNEĞİ
Kübra GÜNSEL Dr. Öğr. Üyesi Salih CIFTCI Melek OZTEKIN Onuralp YILMAZ Can AYYILDIZ **417-434**

FEMİNİST BİR SANAT BİÇİMİ OLARAK FEMAJ VE MIRIAM SCHAPIRO
Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖCAL ÇAĞLAYAN **435-442**

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDEKİ TIP VE ECZACILIK ÇALIŞANLARI TARAFINDAN ÇALIŞMA MEVZUATININ İHLALİ NEDENİYLE CEZAİ SORUMLULUK
Assist. Prof. Svetlana Malikovna BAIMOLDINA Madina Amankeldievna AKPANBETOVA Daulet Asylbekuly SHAIM ... **443-454**

TEACHING METHODOLOGY OF DECORATIVE-APPLIED ART AND CLOTHING HISTORY IN THE VII CLASS FINE ART TEXTBOOK
Emil Raul oğlu AGAYEV **455-458**

HEYDƏR ƏLIYEVIN SIYASI MÜCADİLƏSİNDƏ AZƏRBAYCANLILARIN SOYKIRIMI MƏSƏLƏSI
Qasımlı Gülnar Vaqif qızı **459-463**

İSTİARENİN TEMEL TAŞI OLAN TEŞBİHİN ARAP ŞİİRİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ
Öğr. Gör. Dr. Nurullah ŞENTÜRK **464-515**

İMAMA İSYAN KONUSUNDAKİ İMAM EBU HANİFE'DE AMAÇLARIN FIKHI (ANALİTİK VE USULÜ OLARAK ÇALIŞMA)
Dr. Ali AL-MASAWA **516-532**

APPLICATION OF INNOVATIONS IN THE PEDAGOGICAL PROCESS
Məhərrəmova ELMIRA **533-542**

STRATEGIES OF LEARNERS IN IMPLEMENTING INNOVATIONS
Mehdizadeh Gulshan Kamal kizi **543-552**

DAĞLIQ QARABAĞ TARİXŞÜNASLIĞI
t.ü.f.d Məhərrəmova AYTƏN **553-560**

İRAN ŞAHI AHMET HAN'IN AĞUSTOS 1919 İSTANBUL ZİYARETİ
Assist. Prof. Kenan OZKAN **561-575**

ULUS MARKA DEĞERİ VE İŞ YAPMA KOLAYLIĞI İLİŞKİSİ
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN Öğr. Gör. Ali KOŞAT **576-589**

PALYATİF BAKIM SÜRECİNDE AFFETME VE AFFEDİLME KAVRAMLARI
Dr. Öğr. Üyesi Sema KARAGÖZ **590-600**

ANVAR OBIDJAN'IN KESİNLİKLE İLGİLİ BAZI ÇİZİMLERİ
Prof. Akbarali SABIRDINOV **601-611**

ŞİİRDE İMGE VE TELKİN
Dr. Gulnoza ORIPOVA **612-617**

VAROLUŞÇULUK FELSEFESİ VE ALBERT CAMUS'UN ÇALIŞMALARI
Prof. Abdugapir KASIMOV **618-622**

"FOVCUL FUSEHA" COUNCIL IN LANCARAN LITERARY ENVIROMENT IN INDEPENDENCE PERIOD
Nermin Hamlet kızı MEMMEDOVA **623-627**

ALEKSANDR BLOK'UN ÖLÜM DANSLARI ADLI ESERİNİN SOSYOLOJİK ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Dr. Araş. Gör. Sevgi ILICA **628-642**

ESTABLISHING STUDENTS' ABILITY TO SOLVE LOGICAL PROBLEMS IN TEACHING MATHEMATICS LESSONS IN PRIMARY CLASSES
Zhusupbekova Adina ZHUSUPBEKOVNA Abdubekova Jumagul ANASHBEKOVNA **643-671**

ÇOCUKLARA UYGULANAN CEZA HUKUKU SİSTEMİNDE NÖRÖ-PSİKİYATİRİK DEĞERLENDİRMENİN ROLÜ VE ÖNEMİ
Dr. Summani DEMİRCİ **672-702**

GAGAUZ YAZININDA ARMONİ SANATININ SEMANTİK DOĞRULTUDA ANALİZİ
Leyla DİLEK **703-715**

I. DÖNEM TANZİMAT EDEBİYATI TEMSİLCİLERİNİN TÜRKİYE TARİHİ VE EDEBİYATI İÇİNDEKİ YERİ
Könül SADIGOVA **716-718**

HOLOGRAM TEKNOLOJİSİ İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ebru TURAN GÜNTEPE **719-732**

GÜLSE BİRSEL'İN YALAN DÜNYA DİZİSİNDEKİ MEKANSAL ANALİZDE KÜLTÜREL ÇEVİRİ
Gamze AR **733-737**

DİDAKTİK KARAKTER: ATASÖZÜ VE RUBAİ
Doç. Dr. Nasıba BOZOROVA **738-742**

KIRGIZİSTAN'DA DAĞ TURİZM POTANSİYELİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ
Öğr. Gör. Meerim BAKITBEKOVA **743-747**

DARS JARAYONIDA MATN USTIDA ISHLASH
Doç. Shahnoza ZİYAMUXAMEDOVA **748-752**

HUKUKİ UYGULAMADA DİLİN ROLÜ
Doç. Gulyamova Gülnora YAKUBOVNA **753-758**

DEVELOPMENT OF GREEN MARKETING
Khurbaeva Chynnygul GAYDAR Kyzy Umarov Alymkul MUKHTAROVICH **759-768**

THE INFLUENCE OF PROVERBS ON THE UPBRINGING OF A GIRL
Azhibekova Aknur AKİMOVNA Medetova Albina MEDETOVNA **769-776**

HISTORY OF TEACHING AND STUDYING FAIRY TALE IN THE LITERATURE CLASS
Satybaldieva Aiperi ASEINOVNA Satybaldieva Eliza ASEINOVNA **777-788**

ЖАШ МУУНДАРДЫ ТАРБИЯЛООДО БАТАНЫН РОЛУ
Жалилова Нуржана КАДЫРОВНА Надилбек кызы БЕГИМАЙ **789-796**

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDAKİ SİYASİ TERİMLERİN ETİMOLOJİSİ (TÜRKÇE, RUSÇA TERİMLER ÜZERİNDE)
Prof. Dr. Elmira HURIBAYEVA Öğr. Gör. Nurzada ANARBAY KIZI **797-805**

T. KASYMBEKOV'UN "KIRIK KILIÇ" ADLI ROMANINDA SOYLEM VE BELAGATTA KULLANILAN DEYIMLERIN USLUP ANLAMLARI
G. O. KOCHOROVA Kadyrova ANARA **806-812**

THEME: METHODS OF EFFECTIVE TEACHING OF ENGLISH IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS
Senior Lecturer Urkiya UZENBAİEVA **813-819**

PROBLEMS OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN IN THE KYRGYZ REPUBLIC AND WAYS TO SOLVE THEM
Senior Lecturer Khasanova BARNOKHON **820-826**

THE DIFFERENCES AND COMMON FEATURES OF SOME EVENTS IN THE PLOT “SEMETEY” OF S KARALAEV AND ZHUSUP MAMAI
Senior Lecturer A. SHERIPBAEV **827-834**

О ЯЗЫКЕ И СТИЛЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ
Умида ПУЛАТОВА **835-838**

FEATURES OF PROFESSIONAL RUSSIAN SPEECH OF FUTURE LAWYERS
Rashid MATENOV **839-843**

CHARACTERISTICS AND FEATURES OF HISTORICAL NOVEL IN LITERATURE
Sevara USMANOVA **844-847**

ENİS BEHİÇ KORYÜREY'İN "DENİZCİLER" ŞİİRİNDE VATAN SEVGİSİ
Valida SHIKHALIYEVA **848-852**

SİNEMANIN İDEOLOJİK İŞLEVİ: FİLM ANLATILARINDA İNGİLİZ HEGEMONYASININ TEMSİLİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman SEYHAN **853-875**

ENGELLİ ÇOCUK YETİŞTİREN AİLELERE ENTEGRE DESTEĞİN SOSYO-PSİKOLOJİK SORUNLARI
Senior Researcher Mazhidova Dildora ABDUKHAMİDOVNA Alimova Nodira SAİDAKHMADOVNA **876-882**

KRİPTO PARA BİRİMİ, ONUN ORGANİZASYONUNDAKİ HESAPLAMALAR VE ÖZBEKİSTAN'DA UYGULANMADAKİ ROLÜ
Prof. Dr. Narboy Ganiyevic KARIMOV **883-891**

DİJİTAL CİHAZ ŞEMASININ GEÇİCİ DOĞRULAMASI
КЕНЖЕБАЕВА У.Е КОБЕЕВА З.С ЖАНТУРЕЕВА М.Ж **892-902**

TETİKLEME SİSTEMLERİNİN İÇ DURUMLARINI KODLAMA SORUNLARI
КЕНЖЕБАЕВА У.Е КОБЕЕВА З.С ЖАНТУРЕЕВА М.Ж **903-923**

SIRALI CİHAZLARIN SENTEZİ SORUNU
КЕНЖЕБАЕВА У.Е КОБЕЕВА З.С ЖАНТУРЕЕВА М.Ж **924-937**

OBJECTIVES AND CONTENT OF THE SCHOOL PLANIMETRY COURSE
S. Aida YERBOLATKYZY I. Aigerim BERDİKHODZHAYEVNA Tolendy Toktar ASKERULY **938-947**

WAYS OF FORMATION OF MORAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF FOLKLORE LITERATURE WORKS
Belgibayeva Gulnur ABUBAKIROVNA Kerimbekova Akbope AITKULOVNA Mambetova Lyazzat MARATOVNA .. **948-956**

SPIRITUALITY AS THE BASIS OF MORALITY: WAYS OF FORMATION AND DEVELOPMENT
Prof. Kaldybayeva Aichurek TOKTOPOLOTOVNA Belgibayeva Gulnur ABUBAKIROVNA **957-963**

PEDAGOJİK PERSONELİN HAZIRLANMASINDA ARAŞTIRMA FAALİYETLERİNİN ROLÜ
Pedagojik Bil. Adayı KUATOVA Zhuzira Zholdasovna TAUBAYEV'İN Efendisi DİNA BAYDULLAYEV **964-968**

EARTHQUAKE IN METROPOLITAN STRATEGIC PLANS (THE CASE OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY)
Assoc. Prof. Adnan SOYLEMEZ Prof. Dr. Hakkı M. AY **969-975**

AN EVALUATION ON TRADITIONAL AND MODERN MOSQUE ARCHITECTURE IN DREAM OF DERVIŞ ZAIM
Dr. Duygu ILKHAN SOYLEMEZ **976-979**

CLOUD ACCOUNTING
Assoc. Prof. Ali ANTEPLI Res. Assist. Yelda INANC HOS **980-985**

INTERNET OF THINGS
Assoc. Prof. Ali ANTEPLI Mehmet Emre ANTEPLI **986-996**

THE WORKS OF MUNICIPALITIES IN THE FRAMEWORK OF THE SOCIAL STATE APPROACH IN THE KAHRAMANMARAS EARTHQUAKE
Lecturer Nihal GUNES Lecturer Dr. Duygu ILKHAN SOYLEMEZ **997-1005**

TAX ADVANTAGES AND ECONOMIC IMPACTS ON THE MOVIE INDUSTRY IN TURKEY
Prof. Dr. Hakki M. AY Assoc. Prof. Adnan SOYLEMEZ **1006-1016**

A FREUDIAN INTERPRETATION OF THE CAUSALIST PHILOSOPHY OF ACTION
Dr. Atilla AKALIN Assist. Prof. Burcu YUCE AKALIN **1017-1021**

DISASTER MANAGEMENT IN MUNICIPALITIES IN TURKEY AND ACTIVITIES OF KONYA METROPOLITAN MUNICIPALITY
Lecturer Nihal GUNES AY Lecturer Dr. Duygu ILKHAN SOYLEMEZ **1022-1032**

TAX POLICIES IN THE FIGHT AGAINST GLOBAL WARMING
Prof. Dr. Hakki M. AY Assoc. Prof. Adnan SOYLEMEZ **1033-1044**

ORTADOĞU'DA MİLLİLEŞTİRME KRİZLERİ: MUSADDIK VE NÂSIR ÖRNEKLERİ
Prof. Dr. Ercan KARAKOÇ Ozan KESKİN **1045-1061**

ACTIVITIES OF THE TURKISH MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM FOR CULTURAL ASSETS DESTROYED IN THE EARTHQUAKE
Lecturer Dr. Duygu ILKHAN SOYLEMEZ Lecturer Nihal GUNES AY **1062-1066**

INFRASTRUCTURE AND WASTE MANAGEMENT IN TOURISM CITIES: GATAB EXPERIMENT
Assoc. Prof. Adnan SOYLEMEZ Prof. Dr. Hakkı M. AY **1067-1077**

GERİ ÇAĞIRMA SİSTEMİNİN KENTSEL HİZMETLERE VE DEMOKRASİYE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Hatun KORKMAZ **1078-1082**

DEMOKRASİ BAĞLAMINDA SÜRÜDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ
Öğr.Gör. Merve OĞUZHAN **1083-1090**

ABESE SURESİ ÖRNEKLEMİNDE NAHVÎ TEVÎL
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL Doç. Dr. Süleyman PAK **1091-1101**

CLIMATE CHANGE RISKS AND CLIMATE DERIVATIVE MARKETS IN THE BANKING SECTOR
Lecturer Emine OGULDU **1102-1111**

A THEORETICAL STUDY ON THE EFFECTS OF THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS ON THE BANKING SECTOR
Lecturer Memis KARAER **1112-1123**

A COMPREHENSIVE REVIEW OF CURRENT ISSUES IN ELECTRONIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT
Lecturer Ph.D. Metin ALLAHVERDI **1124-1134**

ULUSLARARASI KIZILHAÇ BAĞLAMINDA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YUNAN KIZILHAÇ CEMİYETİNİN ANADOLU VE TRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ
Ayhan SEKİLİ **1135-1156**

ASEAD 11. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
20-22 Mayıs/May 2023 LOZAN-İSVİÇRE / LAUSANNE-SWITZERLAND

ORTA DOĞU'DA MİLLİLEŞTİRME KRİZLERİ: MUSADDIK VE NÂSIR ÖRNEKLERİ

Prof. Dr. Ercan KARAKOÇ
Yıldız Teknik Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0002-5859-8661
ekarakoc@yildiz.edu.tr
Ozan KESKİN
ORCID ID: 0000-0002-3856-2493
ozankeskin0434@gmail.com

ÖZET

Britanya İmparatorluğu II. Dünya Savaşı sonrası tüm coğrafyalarda olduğu gibi Orta Doğu'daki sömürgelerinde de tutunamıyordu. Savaş sırasında işgal ettiği İran'da ve 1882'den itibaren fiili kontrolü altında bulunan Mısır'da, İngiltere'nin varlığına artık tahammül edilemiyordu. Soğuk Savaş döneminin başlangıç evresine denk gelen her iki ülkedeki tam bağımsızlık süreçleri İran'da Muhammed Musaddık, Mısır'da Cemal Abdunnâsır liderliğinde şekillenmişti.

Musaddık önderliğinde hareketlenen İran petrollerinin millileştirilmesi meselesi, İngiltere ile ABD'nin ortak düzenlediği Ajax Operasyonu ile bitirildi. Musaddık, ülkesindeki bazı çıkar gruplarının ihaneti ile uluslararası petrol sermayedarlarının komplolarına uğramıştı. Nasır'ın, önayak olduğu Süveyş Kanalının millileştirilmesi meselesi ise Soğuk Savaşın iki büyük kutbunu karşı karşıya getirmişti. İngiltere'nin bu defa Fransa ve İsrail'le birlikte gerçekleştirdiği askeri harekât bu sefer sonuçsuz kaldı. Nâsır liderliğindeki Mısır, İngiliz ve Fransız emperyalizmine ciddi bir darbe vurmuştu.

Bu makale, İran petrollerinin başarısızlıkla biten millileştirilmesi ile Mısır'da başarılı olan Süveyş Kanalının millileştirilmesi süreçlerini ele almış, söz konusu hadiselerin Orta Doğu ve dünya siyasetinde yarattığı etkileri incelemiştir. Yapılan literatür taraması ve doküman analizi sonucunda İran ve Mısır kaynaklı her iki krizdeki olayların gelişmesinde birbirinden farklı iç ve dış dinamiklerin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Muhammed Musaddık, İran Petrolleri, Cemal Abdunnâsır, Süveyş Kanalı, İngiliz Emperyalizmi.

NATIONALIZATION CRISES IN THE MIDDLE EAST: THE CASES OF MOSADDEGH AND NASSER

Prof. Dr. Ercan KARAKOC
Ozan KESKIN

ABSTRACT

The British Empire could not hold on to its colonies in the Middle East, as in all geographies after World War II. The presence of Britain could no longer be tolerated in Iran, which it occupied during the war, and in Egypt, which had been under its de facto control since 1882. The full independence processes in both countries, which coincided with the beginning phase of the Cold War period, were shaped under the leadership of Mohammed Mosaddegh in Iran and Gamal Abdel Nasser in Egypt.

The issue of nationalization of Iranian oil, which was mobilized under the leadership of Mossadegh, was ended with Ajax Operation, jointly organized by the UK and the USA. He was betrayed by some interest circles in his country and conspired by international oil capitalists. The nationalization of the Suez Canal, which Nasser initiated, brought the two great poles of the Cold War face to face. The military operation that Britain carried out this time with France and Israel was inconclusive this time. Egypt, led by Nasser, dealt a serious blow to British and French imperialism.

This article deals with the unsuccessful nationalization of Iranian oil and the successful nationalization of the Suez Canal in Egypt, and examines the effects of these events on Middle East and world politics. As a result of the literature review and document analysis, it was determined that different internal and external dynamics were effective in the development of the events in both crises originating from Iran and Egypt.

Keywords: Middle East, Mohammad Mosaddegh, Iranian Oils, Gamal Abdel Nasser, Suez Canal, British Imperialism

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'daki eski yapılar ya yıkılmaya ya da dönüşmeye başladı. Sömürgecilik karşıtı şekillenen yeni düzen bu coğrafyada kendini özellikle İran ve Mısır'da gösterdi. Bu ülkelerde gelişen anti-kolonyalist hareketlerin ortak düşmanı Büyük Britanya idi. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı bakiyesi topraklarda oluşturduğu düzen yıkılmaya başladı. Arap coğrafyasında güçlenen milliyetçilik hareketleri başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı emperyalistlerin bölgedeki nüfuzunu zedeliyordu (Gelvin, 2016, s. 246).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Londra'nın odağını verdiği bölgelerden birisi de Orta Doğu'daki sömürgelerinin olduğu yerlerdi. Hususiyle Mısır'daki Süveyş Kanalı'nın açık olması ile Irak'tan Hayfa'ya kadar olan petrol bölgesinin kontrolü Londra hayati önemdeydi (Barr, 2016, s. 202). Zira savaşın bir diğer tarafı olan Mihver Devletlerinin en önemli hamlelerinden biri bu bölgeleri İngiltere'nin hegemonyasından çıkarıp, kendi nüfuz alanları haline getirmekti. Nitekim faşist İtalya'nın, Kuzey Afrika'da başlattığı askeri harekâtı Nazi Almanya'sı devralmıştı

ve askeri ilerlemesini Mısır önlerine kadar getirmişti. İran'da ise İngiltere karşıtlığı Alman sempatisine dönüşmüştü. Her iki ülkede de halk Mihver Devletlerinin savaşı kazanmasına dair bir umut beslenecekti (Lewis, 2006, s. 398).

Savaş sırasında Mısır önlerine kadar gelip İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetini tehdit eden Nazi Almanya'sı, Barbarossa Harekâtı ile de Kafkas ve İran petrollerine ulaşmak için ciddi bir hamle yaptı. Mısır'ı, Nazi işgalinden korumayı başaran İngiltere, Barbarossa Harekâtı ile zor durumda kalan SSCB'ye hem lojistik yardım gönderebilmek hem de Alman taraftarı Şah yönetime son vermek amacıyla SSCB ile birlikte İran'ı işgal etti (Özal, 2019, s. 214). Kuzeyden Sovyetler, güneyden ise İngiltere'nin işgal ettiği İran'da savaşın sonuna kadar müttefik devletlerin hâkimiyeti yaşandı.

MUSADDIK ÖNCESİ İRAN

19. ve 20. Yüzyılda İran siyaseti hem içerden hem de dışardan çeşitli etkilerin altındaydı. 1906'da meşrutiyet ilan edilmiş ancak zamanla meşrutiyetin getirdiği siyasi kazanımlar başarısız olmuştu. İran siyasetinde sadece Şah ve muhalifleri etkin değildi. İngiltere ve Rusya da İran'a dışarıdan nüfuz edebiliyorlardı. Bu her iki güç 31 Ağustos 1907'de imzaladıkları bir anlaşma ile İran'ı nüfuz sahalarına bölmüşlerdi. Bu anlaşmaya göre İran'ın kuzeyi Rus, güneyi de İngiliz nüfuz sahası olmuştu. Ülkenin orta kesimi ise tarafsız-tampon bir bölge olarak kabul edilmişti (Üstün, 2000, s. 402). Bu anlaşma, Orta Asya'dan Uzak Doğu'ya kadar Avrupalı emperyalistler arasında "The Great Game (Büyük Oyun)" rekabetinin önemli sonuçlarından biriydi. Bu oyuna zamanla Almanya da müdahil oldu. Nitekim İngiltere bölgedeki çıkarları için asıl tehdidin Almanya olduğunu düşünmeye başlamıştı (Meyer, & Brysac, 2016, s. 497).

Dış baskıların zayıflattığı İran iç siyasetinde ise Rızâ Pehlevî ön plana çıktı ve 1925'te Şah oldu. Böylece İran'da Kaçar monarşisi sona erdi, Pehlevî monarşisi başladı. Bu sırada etkili bir muhalif olan Muhammed Musaddık İran meclisinde milletvekili idi. Rızâ Şah kendisine karşı muhalefetini durdurması için ona sırasıyla dışişleri bakanlığı, yüksek mahkeme başkanlığı ve hatta başbakanlık gibi görevler teklif etti. Ancak Musaddık, Rızâ Şah'ın diktatörlüğünü kabul edemeyeceğini her fırsatta söylemektenÜ geri durmadı. Musaddık'ın geri adım atmaması üzerine Rızâ Şah 1928 seçimlerine hile karıştırarak müdahil oldu ve Musaddık'ın milletvekili seçilmesini engelledi (Kinzer, 2004, s. 82). Milletvekili seçilemeyen Musaddık çeşitli politik baskılarla karşılaştı. Keyfi tutuklamalar ve itibarsızlaştırma kampanyaları onu psikolojik açıdan ziyadesiyle yıprattı. İntihar girişiminde dahi bulundu. Ancak bir süre sonra cezası, ev hapsine çevrildi ve Rızâ Şah'ın ülkeden ayrılmasının ardından serbest kaldı. Akabinde yapılan 1943 seçimlerinde tekrar milletvekili seçildi.

Bu dönemde dış güçlerden İngiltere, İran iç siyasetini ihtiyatla takip ediyor, İran petrolleri ile ilgili hangi kararların alınacağını düşünüyordu. Orta Doğu'da petrol keşfinin yapıldığı ilk coğrafya olması bakımından İran, Batılı emperyalist güçlerin jeostratejik açıdan ilgi noktasıydı. İran'da petrol arama çalışmaları Kaçar Hanedanı döneminde başlamıştı. Ancak İran toprakları üzerindeki Rusya ile İngiltere arasındaki nüfuz rekabeti petrol arama çabalarının engellenmesine

neden oluyordu. 1872'de Reuter adlı İngiliz bir girişimci İran coğrafyasındaki doğal kaynakların işletilmesi hakkını içeren geniş bir ayrıcalık almıştı, lakin Rusya'nın tehditleri sonrası bu imtiyazı iptal edilmişti. İptalin ardından İran, Reuter'a tazminat ödemek zorunda kalmıştı. İngilizler, İran'a siyasi baskılarda bulunmuş ve 1889'da aynı şirkete 60 yıllık bir imtiyaz verilmesini sağlamışlardı. Fakat bir sene sonra bu imtiyaz da iptal edilmişti (Gürel, 1979, s.48).

1901 yılında William Knox D'Arcy adlı bir İngiliz girişimcinin Kaçar Hanedanından aldığı imtiyaz, 7 yıllık bir uğraşının ardından başarıya ulaşmıştı. 1908'te Mescid-i Süleyman'da bulunan petrol ile birlikte hem İran hem de Orta Doğu coğrafyası için işler tamamen değişti. Petrolün bulunmasından bir sene sonra Anglo-Persian Oil Company (APOC) kuruldu. 1935'e kadar kendini bu şekilde adlandıran şirket, 1935'te Rızâ Şah'ın yabancı şirketlerden "İran" ismini kullanmalarını istemesi üzerine ismini Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) olarak değiştirdi. 1954'te ise şirketin ismi British Petroleum Company (BP) olarak tekrar değişti. Bu şirket yaklaşık 50 sene kadar İran petrollerinin yönetiminde asıl söz sahibi ve en kazançlı grubu oldu (Foltz, 2021, s. 96).

Rızâ Şah 1933'te AIOC ile masaya oturdu. Yapılan pazarlıklar sonucu petrol kârının %17'si İran'a bırakıldı. Ancak 1940'lı yılların sonuna doğru petrol meselesi İran'ın siyasi gündemini yeniden meşgul etmeye başladı. Zira dünyanın en büyük ikinci ham petrol ihraç eden ülkesi olan İran, kendi yeraltı zenginliğinden yeterince faydalanamıyordu. Hem AIOC hem İngiliz ordusu İran petrollerinden ziyadesiyle yararlanıyorlardı. Bunun üzerine 1949'da taraflar tekrar masaya oturdu. İran'ın payı %24'e çıkarıldı (Kaya, 2021, s. 401.).

AIOC, İran'ın petrolleri üzerindeki tam hâkimiyetinin yanı sıra Tahran'dan bağımsız bir şekilde kontrol ettiği bölgelerde özerk bir yönetimmiş gibi işlerini yürütebiliyordu. Şirket merkezinin bulunduğu Abadan'da ulaşım, iletişim altyapısı ile belediye hizmetleri bizzat AIOC tarafından yapılmaktaydı. Şirketin üst düzey kademesi yabancılar tarafından oluşturulurken, İranlılar işçi olarak görev alabilmekteydi. Hatta şirket kendi güvenlik önlemlerini alabilmekte ve şirketin çalıştığı konumlara yakın olan yerel aşiretlerle anlaşmalar yapabilmekteydi (Arı, 2012, s. 424.). İran petrollerinin İngiliz kontrolüne geçmesi şüphesiz ne İranlı milliyetçileri ne de Batılı diğer güçleri memnun eden bir gelişmeydi.

II. Dünya Savaşı sırasında ise İran için işler tamamen değişti. 1907'deki nüfuz anlaşmasına bağlı olarak İran'ın kuzeyi Sovyetler, güneyi ise İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere güneydeki petrol sahalarını korumak ve Trans-İran hattı ile SSCB'ye lojistik hat sağlamak için bu işgal harekâtını yapmıştı. Londra ayrıca Türkiye, Suriye ve Filistin üzerine gelebilecek bir Alman tehdidine karşı bu şekilde bir önlem almak istiyordu (Deringil, 2014, s. 157).

Rızâ Şah, 1941'de oğlu Muhammed Rızâ Şah lehine tahttan çekilmişti. İran savaş süresince hem ekonomik hem de toplumsal olarak harp psikolojisine sokulmuştu. Bu durum ülkede hem büyük bir enflasyon yaratmış hem de ciddi bir ekonomik krize sebep olmuştu. Ayrıca İran'daki Sovyet ve İngiliz askerlerinin yanı sıra ABD askerleri de bölgeye gelmişti. Böylece ABD'li sivil ve askeri personel, İran idaresine mali yönetim, iç güvenlik ve askeri örgütlenme gibi alanlarda danışmanlık hizmeti vermeye başladı. Bu hizmetler İran'daki ABD nüfuzunun ilk adımıydı (Cleveland, 2008, s. 215).

Hem Sovyetler hem İngiltere savaşın bitmesiyle İran'dan çekilmeyi vaat ediyordu. Ancak savaş sırasında işgal ettikleri bölgelerde hâkimiyetlerini arttıracak adımlar atmaktan da geri durmuyorlardı. Özellikle SSCB'nin işgali altındaki bölgelerde yaşanacak gelişmeler bölgedeki dengeleri değiştirecekti. Ülkenin kuzeybatısını işgal eden SSCB, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ve Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasını destekledi. Azerbaycan Demokrat Partisi lideri Seyyid Cafer Pişavari ve Kürdistan Demokrat Partisi lideri Qazi Muhammed'in ön plana çıktığı bu süreçte Kızıl Ordu'nun desteğini alan Azerbaycan Türkleri ve Kürtler, Tahran'dan kısmi bağımsızlıklarını elde ettiler. Sovyetler bu iki yeni cumhuriyet ile İran toprakları üzerinde kendisine bağlı yeni bir düzen oluşturmak istiyordu (Vali, 2010, s. 60).

SSCB bölgede kendisine bağlı bir düzen oluşturmak istese de zaman hızla ilerliyordu. Nitekim savaşın bitmesi ile hem Sovyetlerin hem de İngiltere'nin İran topraklarından çekilme vakti gelmişti. Londra bu doğrultuda AIOC aracılığıyla petrol çıkarılması ve kâr paylaşımı konusunda çeşitli anlaşmalar yaptı. Moskova ise Londra'nın yaptığı anlaşmalardan sonra kendi istekleri doğrultusunda yeni anlaşmalar yapmak istedi. Stalin, çekilme tarihi yaklaştıkça İran Başbakanı Ahmed Kavam'a Azerbaycan Halk Cumhuriyetini resmen tanınması için baskı yapmaya başladı. Tahran'ın baskıya direnmesi üzerine Stalin, Kızıl Ordu birliklerinin geri çekilmesini reddetti. Bu durum İran'daki krizin daha da derinleşmesine neden olarak krizi uluslararası hale büründürdü (Hasanli, 2006, s. 225).

SSCB'nin İran üzerindeki etkisini engellemeye çalışan ABD, sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıdı. 30 Ocak 1946'da sorun Güvenlik Konseyi'nde görüşüldü ve SSCB ile İran'a meselenin çözülmesi yönünde çağrıda bulunuldu. Sovyet yanıtı 24 Mart'ta geldi ve birliklerini derhal geri çekme sözü verdiler. Ancak SSCB, elinden geldiğince geri çekilmeyi geciktirmeye çalışıyordu. Zira Moskova, Tahran'a İran petrolünde %51 mülkiyet payı isteyen bir anlaşmayı imzalaması için baskıda bulunuyordu. Ayrıca İran'ın BM'de Sovyetler aleyhindeki şikâyeti geri çekmesi bir başka şarttı. Bu şartlar Başbakan Ahmed Kavam tarafından kabul edilmişti (Roosevelt, 1979, s. 53). Anlaşmanın imzalanmasının ardından kendini güvende hisseden Stalin, Batı ile karşı karşıya gelmek istemiyordu ve geri çekilmeyi başlatmıştı. Mayıs 1946 itibariyle Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan ve Kürdistan topraklarından çekildi.

Çekilmenin ardından SSCB, hem Azerbaycan Türklerinin hem de Kürtlerin Tahran ile diyalog kurmasını sağladı. Azeriler çeşitli kimlik ve yerel yönetim imtiyazları karşılığında Tahran ile anlaştı. Kürtler de Azeriler gibi bir anlaşma yapma taraftarıydı. Ancak Moskova anlaşmanın bazı maddelerinden rahatsız oldu ve Kürtleri Tahran ile anlaşmama konusunda uyardı. Azeriler ve Kürtler tam anlamıyla arafa düştüler. Zira Sovyetler ilk tur görüşmelerinde Tahran'a karşı her iki gruba destek vermiş lakin ikinci tur görüşmelerinde ortadan kaybolmuştu. Bunu gören Tahran yönetimi, Azeriler ile anlaşma yapmasına rağmen 12 Aralık 1946'da Tebriz'e girdi. SSCB'den herhangi bir tehdit gelmediğini gören Tahran yönetimi 17 Aralık 1946'da ise Mahabad'a da girerek her iki cumhuriyete son vermiş oldu (Özdemir, 2018, s.123).

Her ne kadar Tahran bu iki devlete son vermeyi başarsa da hem Azeriler hem de Kürtler için bu kısmî bağımsızlık deneyimleri önemli bir siyasi tecrübe oldu (Tetik, 2022, s. 654.). Ancak

SSCB'nin Azeriler ve Kürtler nazarında güvenilir müttefik imajı da yıkıldı. Zira Seyyid Cafer Pişavari petrol anlaşmasından sonra Sovyet elçisini İran'ın anlaşmaya bağlı kalmayacağı yolunda uyarmıştı. Moskova ise uluslararası dengeleri bahane ederek çekilmek zorunda olduklarını bizzat Stalin'in, Pişavari'ye yazdığı mektupta belirtmişti (Sarısaman, 2021, s. 475).

İran Hükümeti ile karlı bir petrol anlaşması yaptığını düşünen Stalin büyük bir yanılgıya düşmüştü. Her ne kadar hükümet anlaşmayı imzalasa da İran meclisi anlaşmayı onaylamadı. 22 Ekim 1947'de yapılan oylama sonucunda petrol anlaşması; 2 lehte oya karşın 102 aleyhte oyla reddedildi (Lenczowski, 1990, s.13). İran bu siyasi oyunu başta ABD olmak üzere Batılı müttefiklerine güvenerek yapmıştı. Stalin'in bir diğer hesabı ise Çin'deki iç savaş üzerine idi. Çin Komünist Partisi ile Milliyetçi Parti (Kuomintang) arasında yaşanan iç savaşta Sovyetler Çin Komünist Partisi'nin tarafını tutuyordu ve İran üzerindeki nüfuzundan adeta Çin'e karşı İran denklemiyle vazgeçiyordu. Ayrıca Stalin, Uzak Doğu Asya'daki çatışma ihtimalinin yanı sıra İran'da da ABD ve Batı ile karşı karşıya gelmek istemiyordu. İran-Azerbaycan ve Kürdistan denkleminde yaşanan bu kriz Soğuk Savaş'ın Doğu Avrupa dışında yaşadığı ilk krizdi (Garthwaite, 2011, s. 218).

İran iç siyasetinde ise ilerleyen yıllarda Şah yanlıları, meşrutiyet yanlıları, sol-komünist gruplar, dini gruplar ile Azeri ve Kürt milliyetçisi partiler etkin olacaktı. Ancak işgal sonrası dönemde yaşanan ekonomik zorluklar, Batı karşıtı özellikle komünizm yanlısı grupların yükselişini sağlayacaktı. İran siyasetindeki bu bölünmüşlük Şahın işine yaradı. Muhammed Rızâ Şah, ordunun, ulemanın ve toprak ağalarının desteğini alarak sol ve liberal hareketleri sindirmeye çalıştı. Ayrıca 4 Şubat 1949'da kendisine yapılan bir suikast girişiminin arkasına dinci-komünist bir ittifakın işi olduğunu belirtip her iki çevreden de kendisine karşı olan bütün hasım grupları sindirme hareketine girişti. Suikast bahanesiyle sıkıyönetim ilan eden Şah, muhalif gazeteleri kapattırdı. Ayrıca önde gelen muhalif liderleri tutuklattırdı. En ağır darbeyi ise Tudeh Partisi'ne vurdu. Tudeh Partisi yasaklandı. Şah anayasayı değiştirmek için kurucu bir meclisi topladı. Sıkıyönetim koşulları altında üyelerin yarısı Şah tarafından belirlenecek bir meclis oluşturuldu. Bunun yanı sıra Şahın meclisi tatil edip, üç aylık bir süre zarfında yeni seçimleri ilan etmesi hakkı kabul edildi (Abrahamian, 2017, s. 148).

MUSADDIK VE İRAN SİYASETİ

Savaş sonrasında Şahın gücü artmıştı, lakin Şahın siyasi anlamda yükselişi İran siyasetine bir istikrar getirmemişti. 1941 ile 1953 arasında İran'da on yedi hükümet ve on iki başbakan değişmişti. 1953'te Muhammed Musaddık'ın iktidara gelişine kadar siyasi bir istikrar sağlanamamıştı (Bozarslan, 2011, s. 114). Şah kendisine düzenlenen suikastı fırsata çevirip bütün muhalif çevreleri bastırmasına rağmen istediği siyasi istikrarı bir türlü sağlayamıyordu. Keza 1946'ta başlattığı yedi yıllık kalkınma planı da başarısız olmuştu. Ayrıca yapılan seçimlerde kendi taraftarlarının lehine yaptığı usulsüzlükler kendisine karşı oluşan muhalefeti tekrar güçlendirmişti. Şahı bu süreçte en çok zorlayacak muhalefet grubu ise Musaddık'ın liderliğini yaptığı Milli Cephe'ydi.

Muhammed Musaddık milliyetçiydi ve monarşi karşıtı bir siyasetçiydi. Onun özellikle üzerine en çok yoğunlaştığı konu ise İran petrolleri idi. Daha milletvekili iken bu konuyla ilgili adımlar atmıştı. 1944 yılında yabancı şirketlere petrol imtiyazını engelleyen bir kanun çıkmasını ön ayak olmuştu. Musaddık'ın petrol konusunda hassasiyet taşımasında İran petrollerinin gelirlerindeki adaletsiz dağıtım etkili olmuştu (Mansfield, 2012, s. 355). 1944-1950 arasında AIOC gelirleri on kat artmışken, İran devletinin geliri sadece dört kat artmıştı. İşte böyle bir ortamda her geçen gün İran halkının Musaddık'a desteği artıyordu.

Petrol konusundaki mücadelesinin yanı sıra Şahın otoriterliğine ve onun 1947 seçimlerindeki usulsüzlüklerine karşı çıkan Musaddık, 1949 seçimlerinde meclise girmeyi başarmıştı. 1951'de mecliste petrol endüstrisinin millîleştirilmesi ve işletilmesine dair ciddi bir mücadele vermiş ve bunda başarılı da olmuştu. Başbakan olduktan sonra petrolün millileştirilmesine dair kanunun yasallaşmasını sağlamıştı. Ayrıca uluslararası hukuka önem verdiğini gösteren açıklamalar yapması ve Batı dünyası ile angaje olacak bir İran görüntüsü vermesi üzerine Time dergisi onu yılın devlet adamı seçmişti (Pîrâ & Özgüdenli, 2020, s. 228).

Musaddık'ın iktidara geldiği yıllarda dünya siyasetinde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgecilik karşıtı hareketler yükselişe geçmişti. Fransa 1949 ve 1954 arasında, Güneydoğu Asya ülkelerindeki sömürgelerini kaybetmişti. Keza 1954 ve 1962 arasında Cezayir haklının bağımsızlık mücadelesini bastırmaya çalışmış lakin bunda da başarısız olmuştu. 1947'de başta Hindistan olmak üzere Güney Asya ülkeleri İngiliz boyunduruğundan kurtuldu. İngilizler 1948-1960 arasında Güneydoğu Asya ülkelerindeki sömürgelerini korumaya çalıştı fakat onlar da Fransızlar gibi başarısız oldu. Bir diğer Avrupalı sömürgeci devlet Hollanda ise 1945-1949 arasında yaşanan Endonezya bağımsızlık mücadelesi ile baş edemedi ve Endonezya'dan çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca bu yıllarda petrol üreten ülkelerde millileştirme hareketleri ve petrol karından pay artırımı talepleri hız kazanmıştı. 1938'de petrol rezervlerini millileştiren Meksika'nın ardından 1948'de Venezuela; Shell, Exxon ve Gulf şirketlerine %50 pay talebini kabul ettirmişti. Ardından Suudi Arabistan'da Kral Abdulaziz, ülkesinin petrollerini işleyen AROMCO'dan (Arabian-American Oil Company) petrol kârının %50'sini talep etmiş ve AROMCO bu talebi kabul etmişti (Somel, 2016, s. 386).

Musaddık her ne kadar petrol endüstrisinin millileştirilmesi yönünde ciddi adımlar atsa da bu süreçte İngiltere'yi tamamen devre dışı bırakması İran'ın aleyhineydi. Zira İran petrol endüstrisi, İngiltere tarafından sağlanan ekipman ve uzmanlığa bağımlıydı. Ayrıca İran'ın kendine ait tanker filosu da yoktu, dolayısıyla çıkarılan petrolün pazarlara ulaşması kolay değildi. Petrol üretiminin tamamen durmasının yanı sıra İngilizler tarafından uygulanan ekonomik ambargo sonucu; İran banka hesapları dondurulmuştu. İran'ın şeker ve çelik gibi önemli ithalatları kısıtlanmıştı. Ayrıca İngiliz donanması, İran petrolünü taşıyan gemileri engelliyordu. İngiltere'de tekrar iktidara gelen Winston Churchill, İran'a karşı sert politikalar uygulanması taraftarıydı. Nitekim İran ekonomisi o kadar büyük bir zarar görecekti ki Musaddık sonrası tekrar kontrolü eline alan Şah, Ruslardan gelebilecek ekonomik yardıma dahi muhtaç olduklarını belirtecekti (Ehrman, 1953).

Musaddık, İngilizler ile uzlaşmaz bir tavır içindeydi. Nitekim İran petrollerinin millileştirilmesinde radikal bir tutum takınıyordu ve bu durum görüşmeleri tıkıyordu. Churchill'in sert tutumuna karşılık olarak Musaddık, ABD başkanı Truman'dan destek istedi. Truman ilk başta Musaddık'a destek sözü verse de daha sonradan Kore'deki savaş durumundan dolayı İngilizleri karşısına almak istemedi. Ayrıca ABD, Musaddık'ın bağımsızlıkçı tavrını aşırı buluyor ve bu durumun SSCB'nin çıkarlarına hizmet edebileceğini düşünüyordu (Gündoğan, 2016, s. 96). ABD'nin İran Büyükelçisi Henderson, Washington'a gönderdiği telgrafta Musaddık ile İran milliyetçiliğinin çok fazla arttığını bu durumun ABD de dâhil olmak üzere Batılı güçlere olumsuz bir yaklaşım yarattığını bildiriyordu. Yine aynı telgrafta ilerleyen süreçte milliyetçiliğin nereye evrilebileceği kestirilemediğini ve Şahın tekrar düşünülmesi gerektiği belirtiliyordu (FRUS, 1951, No.116). Musaddık, Amerika ziyareti esnasında ABD'li yetkililerin %50-50 pay ortaklığı teklifini reddediyordu. Zira ona göre Güney İran için İngilizler ile bu tarz bir petrol anlaşması yaparsa Kuzey İran'da da Ruslar ile yine aynı oranda bir anlaşma yapmak zorunda kalacaktı (FRUS, 1951, No.113).

İran için bir diğer seçenek SSCB idi. Ancak Ruslar, İranlılar için güvenilmez bir komşuydu ve Ruslardan alınabilecek herhangi bir desteğin kendileri için Batı dünyasında olumsuz bir imaj yaratabileceklerin farkındaydılar. 300'den fazla İngiliz teknisyenin İran'ı terk etmesinin ardından Sovyet Büyükelçisi İvan Sadçikov, Musaddık'a boşluğun Rus teknisyenlerden tarafından doldurabileceğini bildirmiş ancak bu teklif kabul edilmemişti (Oestreicher, 1951). Musaddık bu süreçte hastalığından ötürü zaman zaman Batılı diplomatları hasta yatağında karşılayıp bu konuda pazarlıklar yaptı. Ancak istediğini yine de alamadı (Smith, 1951).

Musaddık için işler zorlaşmıştı ve petrole dayanmayan yeni bir ekonomi modeli oluşturmak istedi. Ancak petrol üretimi neredeyse 10 kat düşmüştü ve petrole bağımlılığı azaltmayı amaçlayan bir "petrolsüz ekonomi" kampanyasını başlatma uygulaması son derece zordu. Ayrıca Musaddık'ın liderliğini yaptığı Milli Cephe'nin bir diğer ortağı dini lider Ayetullah Kaşani idi. Kaşani, İran uleması üzerinde etkili bir kişiydi. Bu siyasi gücünü petrol endüstrisinin millileştirilmesi hususunda politika geliştiren siyasetçilere destek olarak vermekten çekinmemişti. Bu konuda en son destekleyeceği siyasetçi ise Musaddık idi. (Sayın & Tangüner, 2022, s. 299).

Fidâiyân-ı İslam grubunun lideri Kaşani ile Milli Cephe grubunun lideri Musaddık'ın ortaklığı siyasi açıdan sıkıntılı bir meseleydi. Zira Kaşani, Musaddık'tan İslami esaslara dayalı bir sistem kurmasını beklerken, Musaddık milliyetçi-seküler anlayışta bir siyasetçiydi. İki ortak arasındaki bu uyuşmazlık zamanla daha da arttı ve siyasi birliktelikleri bozuldu (Cohen, 2014, s. 66). Kaşani komünist Tudeh Partisi'nden ideolojileri nedeniyle rahatsız olduğu gibi bu partinin Milli Cephe ile yaptığı siyasi ortaklıktan da rahatsızdı. Siyasi ittifakın bozulmasının ardından Kaşani ve takipçisi olan ulema sınıfı Musaddık'ın devrilmesi sürecinde Rıza Şah lehine bir tutum takındı (Uyar, 2020, s. 283). İşlerin kaosa girmesinin ardından Musaddık sert eğilimler sergilemeye başladı. Özellikle kendisine ve kabinesindeki devlet adamlarına karşı yapılan suikast girişimlerinden sonra muhaliflerini tutuklamaya ve daha baskıcı bir yönetim sergilemeye çalıştı.

İç siyasette bu şekilde sıkışan Musaddık için ABD'deki başkanlık koltuğunun değişmesi ile işler daha da kötüleşecekti. İngilizler siyasi bir çözümün çıkmaması üzerine Washington'a Musaddık'ın darbe yoluyla düşürülmesi için bir teklifte bulundu. Önceki Truman yönetimi bu teklife çekinceli yaklaşıyordu, fakat yeni kurulan Eisenhower yönetimi bu teklifi kabul etti. Zira ABD'ye göre İran'da yaşanacak bir istikrarsızlık komünist Tudeh Partisi'nin işine yarayabilir, böylece Sovyetler, İran'da nüfuz sağlamış olurdu. ABD'nin gözünden İran'ın düşmesi demek; Pakistan ve Hindistan'ın tehlikeye düşmesi, Orta Doğu petrollerinin SSCB kontrolüne geçmeye başlaması, ABD ve İngiltere arasındaki ilişkilerin bozulması, bölgede Türkiye ve Pakistan dışında komünizme karşı gelebilecek müttefikin kalmaması demekti. Bu durum ABD'ye siyasi ve askeri açıdan büyük zarar verebilirdi (FRUS, 1952, No.240). Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Şah, General Fazlullah Zahidi'yi yeni başbakan olarak atadı. Musaddık bunu reddetti ve destekçilerini sokağa çağırdı. Musaddık taraftarları ile Tudeh destekçileri Musaddık'ın yanında durdu. İşlerin ters gittiğini anlayan Şah, ailesi ile birlikte 15 Ağustos 1953'te yurt dışına kaçtı (Dupont, Jaouen & Verdeil, 2016, s. 316).

General Zahidi ve diğer darbe destekçilerini tutuklatan Musaddık sert yönetim sergilemeye devam etti. Bu tavrı kendisini siyaseten yalnızlaştırdı. Ayrıca başarısız darbe girişiminin önderlerinden General Zahidi'yi bir süre sonra serbest bıraktırması yeni darbe planlarına zemin hazırladı. Özellikle AIOC yetkilileri hem Londra hem de Washington'u bu konuda adım atması için zorluyordu. İngilizler kaybettikleri petrol haklarını geri almak, Amerikalılar ise Rusların, İran'a nüfuz ederek Basra Körfezi'ne kadar inmesini engellemek istiyordu. Bu istekler doğrultusunda Musaddık gözden çıkarıldı (Heykel, 1988, s. 91.) Bu süreçte hem dini-siyasi bir güç olan Fidâiyân-ı İslam hem komünist Tudeh Partisi ile de ilişkilerin gerilemesi sonucu Musaddık tam anlamıyla yalnız kalmıştı. İşte bu ortamda 19 Ağustos 1953'te yapılan bir başka darbe girişimiyle Musaddık hükümeti devrildi. Musaddık'ın iktidarını kaybetmesi sonucu Şah yanında CIA Başkanı John Allen Dulles ile ülkeye geri döndü. Bu dönüşün ardından Musaddık tutuklandı. CIA, şüphesiz bu sürecin en önemli planlayıcısı ve başrollerinden biriydi (Katouzian, 1999, s. 188).

Tutuklanmasının ardından Musaddık, askeri savcılık tarafından yargılandı. 72 yaşında "vatana ihanet" suçlaması ile yargılanan Musaddık hakkında idam dahil türlü cezalar istenildi. Ancak Musaddık her ne kadar darbe ile görevden indirilmiş olsa da İran siyasetinde hala güçlü bir figürdü. Özellikle İran milliyetçileri için bir kahraman haline gelmişti (Martin, 1953). İşte bu nedenlerden dolayı Şah ve taraftarları Musaddık için ağır bir ceza verdirmeye çekindiler. Vatana ihanet suçlamasıyla yargılanan Musaddık 3 sene hapis cezası aldı. Hapis cezasının ardından 1967'deki ölümüne kadar ev hapsinde tutuldu.

"Ajax Operasyonu" adı verilen hem yerel hem de uluslararası bir siyasi oyunla devrilen Musaddık'ın ardından İran siyasetinde 1979 yılına kadar sürecek Şah dönemi başlamış oldu. Bu darbe İran siyasetinde derin bir iz bıraktı. Cumhuriyet rejimine doğru evrilen İran siyaseti yeniden monarşiye döndü. Ancak Şahın meşruiyeti hiç olmadığı kadar kötü bir durumdaydı. Zira Şah artık AIOC ile Batılı emperyalistlerin temsilcisi olarak görülüyordu. Şahın en önemli destekçisi olan

İran ordusu da artık MI6 ve CIA ile anılır oldu. Askeri müdahale ile Musaddık'ın öncülüğünü yaptığı Milli Cephe ve Komünist Tudeh Partisi büyük bir darbe aldı. İran siyasetinde oluşan bu boşluğu ise zamanla radikal dini gruplar doldurdu (Domazeti, 2019, s. 172). Bir diğer tepki de Musaddık'ın ardından başbakanlık koltuğuna oturan General Fazlullah Zahidi'ye yönelikti. Şaha sadık davranan Zahidi yaklaşık 2 yıl kadar başbakanlık koltuğunda oturdu. Her ne kadar Şaha bağlılığını sürdürse de özellikle Londra ile ilişkileri düzeltmeye çalışmış ve başbakanlık koltuğunda yaptığı ilk işlerden biri Churchill'e iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine yönelik bir telgraf çekmek olmuştur. Churchill ise bu telgrafı büyük bir memnuniyetle karşılamış Zahidi'nin uzattığı zeytin dalını karşılıksız bırakmamıştır (FRUS, 1953, 318).

Süreç içinde İran meclisi kapatıldı ve İngilizler ile yeni bir petrol anlaşması yapıldı. 5 Ağustos 1954'te yapılan anlaşmadaki taraflar Musaddık döneminde kurulan İran Ulusal Petrol Şirketi ile AIOC'un başını çektiği çok uluslu petrol şirket grubuydu. Anlaşmaya göre İran Ulusal Petrol Şirketi hukuken İran petrolünün asıl sahibi idi. Ancak petrolün işletilmesi ve uluslararası pazara taşınması hakkı batılı petrol şirketlerinin oluşturduğu Konsorsiyumun hakkıydı. Konsorsiyumla İran hükümeti petrol karının yüzde 50-50 paylaşılması konusunda da anlaşmıştı. Konsorsiyumdaki hisselerin dağılımı ise şu şekilde idi: AIOC (anlaşmadaki yeni ismi ile BP) %40, Amerikalı beş şirketin (Gulf Oil, Socal, Socony Vacuum (Mobil), Standard Oil of New Jersy (Exxon), Texaco) her biri %8 lik hisseden toplamda %40, İngiliz-Hollandalı ortak şirketi Royal Dutch Shell %14, Fransız şirket CFP ise %6 (Ayhan 2006, s. 186).

Bu anlaşmada büyük pay sahibi olan ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles ülkesinin İran ve Batı arasında yapılan bu petrol anlaşmasından memnun olduğunu ve yeni ekonomik yardımlar ile İran'ın toparlanacağını belirtmişti. Zira İngilizler, artık İran'da tek söz sahibi Batılı güç değildi. ABD de bu krizle İran siyasetinde önemli yeni bir dış güç olmuş ve SSCB'yi "Çevreleme Politikasında (Containment Policy)" önemli bir mevzi kazanmıştı (Gonzales, 1954). Ancak Washington bu süreçte çok fazla ön plana çıkarak hata yaptı. Zira darbenin ardında Amerikalılar var söylemi ABD'nin İran'daki nüfuzu için sakıncalı bir durumdu ve her ne kadar bunu engellemeye çalışsalar da başta Moskova Radyosu olmak üzere darbe aleyhine yapılan propagandalar bunun önüne geçemedi (FRUS, 1953, No.351).

NÂSIR ÖNCESİ MISIR

Coğrafi Keşifler ile eski önemini yitiren Doğu Akdeniz, 1869'ta Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından tekrar önem kazanmıştı. Dünyanın dört bir tarafında sömürge noktaları kuran İngiltere için ise Mısır stratejik açıdan önemli hale gelmişti. Zira 1798'deki Napolyon'un askeri seferi de göstermişti ki Mısır'ın herhangi güçlü bir devlet tarafından ele geçirilmesi tehdidi İngiliz imparatorluğunun başta Hindistan olmak üzere en önemli sömürge noktaları için sakıncalıydı (Yurdakul, 2019, s. 51). Bu yüzden Londra için Süveyş Kanalı vazgeçilemez bir noktaydı.

1869'da Fransa'nın kanal inşası sırasında ele geçirdiği imtiyazlara karşın, İngiltere önce Urabi Paşa İsyanını fırsat bilerek bölgeye askeri kuvvetlerini sevk etti ve fiili işgal sürecini başlattı. Bu hamlenin ardından Mısır Hidivliğinin 1875 ekonomik krize girmesiyle hidivliğin Süveyş

Kanalı şirketindeki hisselerini satın aldı. Böylece bölgedeki işgaline ekonomik ve hukuki bir zemin de oluşturdu (Güler, 2004, s. 50). Bu hamlelerin ardından İngiltere, 1882'de Mısır'daki işgal sürecini tamamladı. Bu işgal, Mısır'ın statüsü için garip bir durum oluşturdu. Zira Mısır I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olarak tanınacaktı. Ancak işin özünde fiili olarak İngiliz İmparatorluğu'nun kontrolündeydi.

I. Dünya Savaşı'nın ardından tüm Arap coğrafyasında olduğu gibi Mısır'ın da siyasi gündemi tam bağımsızlıktı. Mısır siyasetinde en önemli siyasi parti Vefd (Heyet) Partisi idi. Ayrıca monarşi de devam ediyordu. Ancak Kral Fuad ne siyasi olarak becerikli ne de Mısır'daki bağımsızlık adına siyasi talepleri sahiplenebilecek kifayette bir liderdi. İşte böyle bir siyasi ortamda İngilizler, Mısır'ın 1922'de sözde bağımsızlık hakkını tanımıştı. Tek taraflı bağımsızlık bildirgesinden sonra 1936'da taraflar yine masaya oturmuş ve masadan yine tuhaf bir şekilde bağımsızlık kararı çıkmıştı. Bu anlaşma dünyada beklenen II. Dünya Savaşı'nın etkilerine yönelikti. Yapılan anlaşmayla İngilizler, İskenderiye ve Kahire'deki askerlerini çekmeyi kabul ediyor, ancak Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak için çeşitli stratejik noktalarda askeri varlığının en az 20 sene boyunca devam etmesini istiyordu (Bediz, 1951, s. 343).

NÂSIR İLE BİRLİKTE DEĞİŞEN MISIR SİYASETİ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Mısır'da tam bağımsızlık talepleri daha çok ön plana çıktı. Mısır toplumu özellikle Vefd ve İhvân-ı Müslimîn hareketi üzerinden taleplerini dillendirmeye ve bu doğrultuda adımlar atmaya çalışıyordu. Ancak siyasi taleplerin yerine gelmesi için askeri bir desteğe de ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca cevap olacak kişi ise Cemal Abdünnâsır ve Hür Subaylar (Dubbatü'l-Ahrar) adı verilen askeri cuntaydı. Nâsır liderliğinde oluşan bu askeri cuntanın üyeleri birbirlerinden farklı görüşlere sahip kişilerdi, ancak ortak amaçları Mısır'ın tam bağımsızlığıydı (Dikerdem, 1977, s. 38).

Mısır siyasetini belirleyen sadece Mısır'ın kendi iç siyasi gündemi değildi. Zira Mısır, tarihsel olarak Arap dünyasının en gözde ülkesiydi ve yeri geldiğinde siyasi belirleyici bir ülke olabiliyor ve Arap dünyasındaki gelişmelerden çok çabuk bir şekilde etkilenebiliyordu. İsrail ile yapılan 1948 Savaşının tesirleri de Mısır kamuoyunu hareketlendiren türden gelişmelerdi. İşte bu ortamda genç subaylardan oluşan Hür Subaylar Hareketi 23 Temmuz 1952'de iktidarı ele geçirdi (El-Feth, 1965, s. 134). Her ne kadar askeri cuntanın asıl lideri Nâsır olsa da hem saygınlığı hem de yaşı itibari ile darbeden sonra liderliğe General Muhammed Necîb getirildi. Ancak bu göstermelik bir adımdı, çünkü grubun asıl karar alıcı lideri hala Nâsır'dı.

Nâsır darbeyi gerçekleştirdikten sonra kendisine karşı rakip olabilecek grup ve kişilerle rekabete girdi. İlk işi yeni seçimler yapılıncaya kadar meclisi dağıtmak ve siyasi partileri yasaklamak oldu. Vefd Partisi'nden bu şekilde kurtulan Nâsır, 18 Temmuz 1953'te cumhuriyet rejimini ilan ederek monarşi yönetimine son verdi. Böylece hem Vefd'i siyaseten bitirmiş hem de Kral Faruk'un Mısır'a geri dönebilme umudunu silmişti. Nâsır ayrıca darbe sürecinde ittifak kurduğu İhvân-ı Müslimîn ile siyasi ayrılıklar yaşamaya başlamış ve kendisine yapılan bir suikast girişimini bahane ederek İhvân hareketini yasaklı hale getirmişti (Dursun, 1993, s. 297). Nâsır için

son bir hedef kalmıştı. O da siyasi yoldan çatışma yaşamaya başladığı Muhammed Necîb idi. Nâsır, onu da siyaseten pasifize etti ve görevinden el çektirip vefatına kadar ev hapsine aldırdı.

Nâsır, Mısır siyasetinde tek güç olduktan sonra meşruiyetini sağlamak için bir dış başarıya ihtiyacı olduğunu biliyordu. Bu yüzden Mısırlılar için adeta milli bir sorun haline gelen Süveyş meselesini gündeme getirdi. Nâsır'ın bu hamlesi sonrası İngilizlerle masaya oturuldu. Yapılan görüşmelerde İngilizler, askerlerini çekmeyi kabul ediyor, ancak bölgedeki müttefiki Türkiye veya Arap Birliği üyesi ülkelerinden herhangi birine bir saldırı olması durumunda kanala askerlerini tekrar konuşlandırabilme hakkını istiyordu (Hopwood, 1991, s. 41). Bu şart; görüşmelerin tıkanmasına neden olmuştu. Ancak Nâsır'ın, Mısır iç kamuoyuna acilen pazarlaması gereken bir başarıya ihtiyacı vardı. Bu yüzden pek içine sinmese de o bu şartı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Nâsır bu anlaşmayı, Mısır ve Arap dünyasında bir başarı olarak ön plana çıkardı. Bu anlaşma ile Nâsır'ın Arap dünyasındaki popülaritesi gün geçtikçe artıyordu. Zira Nâsır aynı zamanda başarılı bir propagandacıydı. Kahire Radyosu ile hem Mısır hem Arap kamuoyunu etkiliyordu. Onun yarattığı bu siyasi etki kendi adıyla özdeşleşecek bir politikaya dönüştü. "Nasırizm" veya "Nasırcılık" olarak adlandırılacak bu politika "Pan-Arap" siyasetinin de zirvesi oldu (Hourani, 1997, s. 470).

Söz konusu anlaşmanın ardından, Nâsır'a beklediği bir diğer fırsat İsrail'in yaptığı sınır baskınından sonra geldi. Mısır ordusunun modernleşmesi gerektiği savunan Nâsır, önce Batılı ülkelere müracaat etti, lakin Batılı ülkeler Nâsır'ın silah alım talebini kabul etmedi. Bunun üzerine Mısır ve SSCB arasında silah satışı konusunda bir anlaşmaya varıldı. Ancak uluslararası tepkiden çekinildiği için anlaşma doğrudan Sovyetlerle değil, Çekoslovakya ile yapıldı. Bu alaşmanın değeri 500 milyon dolardı (Erdem, 2017, s. 69). Silah ambargosuna rağmen Mısır'ın bu büyüklükte bir anlaşması yapması Arap dünyasında coşkuyla karşılandı. Nâsır kanal pazarlığında kazandığı siyasi başarıyı, silah anlaşmasında da yakalamıştı (Davişa, 2016, s. 150).

Amerikan Dışişleri Bakanı John F. Dulles, Nâsır'ın pragmatist bir Arap milliyetçisi olduğunu düşünüyor ve belli bir fonlama desteğiyle ABD'nin anti-komünist nizamına Mısır'ın da katılacağını düşünüyordu (Kinzer, 2013, s. 210). Ancak ABD, Mısır ile SSCB arasındaki bu anlaşmadan sonra daha önceden Mısır'a finansman sözü verilen Asvan Barajı'nın fonlanması sözünden vazgeçtiğini duyurdu.

Asvan Barajı hamlesi sonrası Nâsır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Bu karar hem dünya hem de Orta Doğu kamuoyunda büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. Mısır ile başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletler masaya oturdu. Ancak Nâsır, İngiltere ve Fransa'nın tekliflerini kabul etmedi. Bu görüşmeler başarısız olunca Londra'da ABD'nin öncülüğünde Süveyş Kanalı'nı en çok kullanan ve 1888 İstanbul Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlerin varislerinin çağırıldığı bir konferans düzenlendi (Kürkçüoğlu, 1972, s.84). Konferansta İstanbul Sözleşmesi'nin esaslarına bağlı bir çözüm çıktı, fakat bu çözüm de Nâsır tarafından kabul edilmedi.

Yapılan konferansların ve görüşmelerin başarısız olması üzerine İngiliz ve Fransız hükümetleri askeri müdahale için görüşmeye başladılar. Büyük bir gizlilik içerisinde yürüttükleri

müdahale planlarına İsrail'i de dâhil ettiler. 29 Ekim 1956'da Kadeş Operasyonu adı verilen bir operasyon ile İsrail paraşütçü birlikleri Sina Yarımadası'na girdi ve işgal planı başladı. Plana göre İsrail, Sina Yarımadası'na girecek, İngiltere ve Fransa; Mısır ve İsrail'e kanaldan 10 mil uzağa çekilmelerine dair ültimatom vererek savaşa dahil olacaktı (Varble, 2003, s.27).

Krizin savaşa dönüşmesi şok etkisi yaratmıştı. Hem ABD hem SSCB bu savaş planından olabildiğince rahatsız olmuştu. İlk şaşkınlığın ardından ABD, İngiltere-Fransa ve İsrail bloğunu siyasi ve ekonomik yaptırımlar tehdit etti. SSCB ise her ne kadar uzun menzilli nükleer füze fırlatma altyapısına sahip olmasa da Londra, Paris ve Tel-Aviv'i nükleer füzeler ile bombalamakla korkuttu (Primakov, 2009, s. 64). SSCB'nin Mısır için bir III. Dünya Savaşı çıkarıp çıkarmayacağı belirsizdi, ama tehditleri işe yaramıştı. Bu kriz SSCB'ye birçok açıdan fazlasıyla yaradı. Bu krizle Macar İsyanı yüzünden zor durumda kalan SSCB rahat bir nefes almıştı. Ayrıca bütün Arap coğrafyasının dostluğunu kazanmıştı. En önemlisi ise NATO üyeleri arasında siyasi kriz çıkarmayı başarmıştı. Böylelikle NATO içerisinde siyasi güvensizlikler oluşmuştu (Fejtö, 2012, s. 14).

İşgalci blok işlerin kendileri için kötüye gittiğini fark edince savaştan çekilmeye karar vermişlerdi. İngiltere ile Fransa 6 Kasım'da ateşkes ilan ettiler ve 22 Aralık 1956'da Mısır'dan çekildiler. İsrail ise 1 Mart 1957'de Mısır topraklarından çekildi. Nâsır'ı iktidarına son verip kanalı tekrar hâkimiyetleri altına almak isteyen işgalci blok, savaşı kendileri için acı verici bir şekilde kaybetti.

SONUÇ

İngiltere'nin İran ve Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte Orta Doğu'da oluşan yeni siyasi tablo bölgedeki dengeleri uzun bir süre etkiledi ve değiştirdi. İran'ın zengin petrol kaynakları ile Mısır'ın stratejik konumu, Britanya İmparatorluğu için bu bölgeleri vazgeçilmez kılıyordu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ardından hem İran hem de Mısır'da milliyetçilik hareketleri yükselişe geçmiş ve II. Dünya Savaşı'na doğru artık dizginlenemez bir hale gelmişti.

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada yaygınlaşan anti-kolonyal tutum Orta Doğu'yu da etkilemişti. İran'da Muhammed Musaddık, Mısır'da Cemal Abdünnâsır liderliğinde gelişecek milliyetçi çizgi Londra'yı bu süreçte zor durumda bırakmıştı. Batı dünyasının petrol ihtiyacını büyük oranda sağlayan İran petrolleri tehlikeye düştüğü vakit, İngilizler, Musaddık'ın devrilmesi için "Ajax Operasyonu" adında CIA ile ortak bir operasyon planladı. Musaddık üzerine düzenlenen bu plan başarılı oldu. ABD böylece Orta Doğu'daki siyasi denkleme ilk defa müdahil oldu. ABD'nin zamanla Orta Doğu politikalarından biri haline gelecek olan siyasileri darbe ile görevden indirme politikası bölgedeki ilk deneyiminde başarılı olmuştu.

Musaddık olayını bu şekilde hal yoluna koyan İngiltere, Süveyş Krizi'nde de Nâsır ile kuvvet kullanarak hesaplaşmak istedi. Ancak İngilizler bu sefer sert kayaya çarptılar. Zira İran ile Mısır'ın iç ve dış dinamikleri farklı olduğu gibi liderleri de farklıydı. Musaddık İran siyasetini iyi bilen, tecrübeli biriydi ama tabandan gelen biri değildi. Nâsır ise halk tabanından gelen Musaddık ile tamamen farklı ekonomik ve sınıfsal koşullar içinde yetişmiş biriydi. Nâsır, Mısır siyasetinde etkili bütün tarafları tanıyarak yetişmiş ve asker olarak güçlü bir figürdü. Yani Musaddık'ın siyasi

tecrübesine oranla askeri bir yönü de vardı. Bu durum ise Orta Doğu siyasetinde hayati öneme sahip bir unsurdu. Musaddık ülkesi için demokrasi ve parlamenter sistemi savunurken kendisinden farklı gruplar ile ittifak yapmış ve iktidara gelmişti. Ancak ekonomik tablonun kötüleşmesiyle iktidarının sonlarına doğru siyaseten tamamen yalnızlaşmıştı. Nâsır ise demokrasi ve parlamenter rejim vaadiyle darbe yapmış ancak verdiği sözleri tutmamıştı. Musaddık'ın aksine o iktidarına tehdit oluşturabilecek tüm siyasi partileri ve kişileri sindirebilmişti.

Ülke içerisindeki iç dinamiklerin yanı sıra Soğuk Savaş kamplaşmasında her ülke kıymetliydi. Ayrıca Arap dünyasını domine edebilen Nasır'ı iç veya dış baskılarla indirmek kolay bir şey değildi. Musaddık sadece İran için önemli bir isimdi ve koalisyon hükümeti ile ayakta durabiliyordu. Musaddık'ın rakibi İran Şahı ise siyasi olarak güçlüydü. Nasır ise, sadece Mısır için değil bütün Arap dünyası önemli bir kurtarıcı figürdü. Keza Mısır Kralı Faruk, Nâsır'a rakip olamayacak kadar siyaseten silik bir kişilikti.

Musaddık'ın bir diğer şansızlığı ise ne ABD'nin ne de SSCB'nin tam desteğini alamamasıydı. Nâsır'ın ise hem SSCB hem de "Üçüncü Dünya Ülkeleri" ile arası çok iyiydi. Ayrıca ABD için Nasır hala kazanılabilir önemli bir lider olarak görülüyordu. Böyle bir ortamda İngiltere, Fransa ve İsrail'in yaptığı ortak işgal girişimi başarısız oldu. Süveyş Kanalı'nı ele geçirip, Nâsır'ı iktidardan indirmeyi planlayan işgalci blok, Nâsır'a hiç tahmin edemeyeceği bir prestij kazandırdılar. Ayrıca trajikomik bir şekilde Nâsır 1970'de ölene kadar iktidarını korurken, savaşın ardından İngiltere Başbakanı Anthony Eden ile Fransa Başbakanı Guy Mollet istifa etmek zorunda kaldılar.

Bu krizler hem bölge de hem de dünya siyasetinde önemli değişimler yarattı. Duygusal yönü ağır basan ve psikolojik sorunlar yaşayan Musaddık'ın başına gelenler İran siyasetinde günümüze kadar süren bir siyasi kırılma yarattı. 1979 İran Devrimi bunun en önemli tezahürlerindendir. Ayrıca Orta Doğu ülkeleri Batı bloğu ülkelerine karşı korumacı bakış açısını geliştirdi. Nâsır'ın en büyük şanslarından biri de bu olaydı. Zira Nâsır, Süveyş Kanalı'nı millileştirilmesi mücadelesi verdiği zaman hem Arap dünyasının hem de Anti-Batı nizamını savunan Orta Doğu'lu grup ve oluşumların desteğini arkasında buldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Foreign Relations of the United States. (1951). Memorandum of Conversation, by Colonel Vernon Walters. (Iran, 1951–1954, Volume X, 888.2553/10–851. No.113). New York, October 11, 1951.

Foreign Relations of the United States. (1951). The Ambassador in Iran (Henderson) to the Department of State. (Iran, 1951–1954, Volume X, 888.2553/10–2251. No.116). Tehran, October 22, 1951.

Foreign Relations of the United States. (1952). Statement of Policy Proposed by the National Security Council. (Iran, 1951–1954, Volume X, NSC 136, No.240). Washington, November 20, 1952.

Foreign Relations of the United States. (1953). The Ambassador in Iran (Henderson) to the Department of State. (Iran, 1951–1954, Volume X, 788.00/8–2153: Telegram). Tehran, August 21, 1953.

Foreign Relations of the United States. (1953). Memorandum from the Chief of the Iran Branch, Near East and Africa Division, Directorate of Plans (Waller) to Director of Central Intelligence Dulles. (The Aftermath of Operation TPAJAX, September 1953–December 1954). Washington, September 16, 1953.

Kitap ve Makaleler

Abrahamian, E. (2017). Modern İran Tarihi. (D. Şendil, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arı, T. (2012). Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi. Bursa: MKM Yayıncılık.

Ayhan, V. (2006). İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Barr, J. (2016). Kırmızı Çizgi: Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi. (E. C. Göksoy, çev.) İstanbul: Pegasus Yayıncılık.

Bediz, D. (1951). Süveyş Kanalı'nın Önemi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, C. 9, (3), 329-352.

Bozarslan, H. (2011). Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cleveland, W. L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (M. Harmancı, çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.

Cohen, R. A. (2014). İran Hüccetiye Cemiyeti: 1950'lerden Günümüze İdeoloji ve Pratik. (M. Toprak, çev.) İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.

Davişa, A. (2016). Arap Milliyetçiliği. (L. Yalçın, çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

Deringil, S. (2014). Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dikerdem, M. (1977). Ortadoğuda Devrim Yılları: Bir Büyükelçinin Anıları. İstanbul: Cem Yayınevi.

Domazeti, R. (2019). İran Milliyetçiliği. Z. Kurşun. (Ed.), Orta Doğu'yu Kuran İdeolojiler. (ss. 151-192). İstanbul: Vadi Yayınevi.

Dupont, A. L. & Jaouen, M. & Verdeil, C. (2016). Ortadoğu Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze. (A. Meral, çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Dursun, D. (1993). Cemal Abdünnâsır. TDV İslâm Ansiklopedisi. (7). 296-301.

Erdem, G. (2017). Bağlantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri. The Turkish Yearbook of International Relations. (48). 69-98.

El-Feth, A. A. (1965). Mısır İhtilâlinin İçyüzü ve Nasır. (N. Kuruoğlu, çev.) İstanbul: Rek-Tur Kitap Servisi.

Fejtö, F. (2012). 1956 Macar İhtilali. (F. B. Kocamemi çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Foltz, R. (2021). İran Tarihi. (H. Gökalp, çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Garthwaite, G. R. (2011). İran Tarihi. (F. Aytuna, çev.) İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Gelvin, J. L. (2016). Modern Ortadoğu Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Güler, Z. (2004). Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Nasır ve Nasırcılık. İstanbul: Yenihayat Yayıncılık.

Gündoğan, Ü. (2016). İran ve Ortadoğu. Ankara: Adres Yayınları.

Gürel, Ş. S. (1979). Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Hasanli, J. (2006). At the Dawn of the Cold War: The Soviet-American Crisis Over Iranian Azerbaijan, 1941-1946. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
Heykel, M. H. (1988). Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü. (B. Muhib, çev.) İstanbul: Nehir Yayınları.
Hourani, A. (1997). Arap Halkları Tarihi. (Y. Alogan, çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
Hopwood, D. (1991). Egypt: Politics and Society 1945-90. New York: Harper Collins Academic.
Katouzian, H. (1999). Musaddıq and the Struggle for Power in Iran. London: I.B. Tauris Publishers.
Kaya, M. (2021). Muhammed Rıza Şah Pehlevî Dönemi ve Modernleşme Hareketleri (1941-1979). O. Karacan. (Ed.), Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimi'ne. (ss. 393-430). İstanbul: Selenge Yayınları.
Kinzer, S. (2004). Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri. (S. Önal, çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
Kinzer, S. (2013). The Brothers. New York: Times Books.
Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
Lenczowski, G. (1990). American Presidents and the Middle East. London: Duke University Press.
Lewis, B. (2006). Ortadoğu. (S.Y. Kölay, çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
Mansfield, P. (2012). Ortadoğu Tarihi. (Ü. H. Yolsal, çev.) İstanbul: Say Yayınları.
Meyer, K. E. & Brysac, S. B. (2016). Orta Doğu Tarihi: Kral Yaratanlar. (E. Eminel, çev.) Ankara: Akılçelen Kitaplar.
Özal, İ. B. (2019). Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
Özdemir, B. (2018). Rusya'nın Kürt Politikası: Başlangıçtan 1947'ye. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
Pîrâ, S. & Özgüdenli, O. G. (2020). Musaddık Muhammed. TDV İslâm Ansiklopedisi. (31). 228-229.
Primakov, Y. (2009). Rusların Gözüyle Ortadoğu. (O. Tezcan, çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
Roosevelt, K. (1979). Countercoup The Struggle For The Control of Iran. New York: McGraw-Hill Book Company.
Sarısaman, S. (2021, Eylül). İranlı Bir Türk Lider Mir Cafer Pişeveri. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. (72), 463-490.
Sayın, A. & Tangüner, B. (2022). İran'da Şii Ulema, Devlet ve Toplum İlişkisi: 1891 Tütün Fetvası'ndan 1979 İslam Devrimi'ne. O. Karaoğlu & N. Elhan. (Ed.), İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi. (ss. 285-329). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
Somel, C. (2016). İktisat Politikası. B. Tangör. (Ed.), İran: Toplum, Devlet ve Siyaset. (ss. 345-513). Ankara: TODAİE Yayın.
Tetik, M. O. (2022). İran Milli Kimlik Terkibi Karşısında Azerbaycan Türkleri Örneği. O. Karaoğlu & N. Elhan. (Ed.), İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi. (ss. 641-664). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
Uyar, M. (2020). Başlangıcından Günümüze Şii Politik Düşüncesi. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
Üstün, İ. S. (2000). İran. TDV İslâm Ansiklopedisi. (22). 400-404.

Vali, A. (2010). Kürdistan Cumhuriyeti: İran'da Kürt Kimliğinin Oluşumu. (Z. İnanç, çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.

Varble, D. (2003). The Suez Crisis 1956, Oxford: Osprey Publishing.

Yurdakul, N. Ö. (2019). İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? İstanbul: Kronik Yayınları.

Gazete ve Süreli Yayınlar

Ehrman, R. (1953, 24 Ağustos). Iran's Shah Issues Appeal For Immediate Money Help. The Associated Press. https://www.mohammadmossadegh.com/news/ap-associated-press/august-24-1953/iran-will-take-aid-from-anyone-including-soviet/

Gonzales, D. J. (1954, 5 Ağustos). Iran, West End Long and Costly Oil Controversy. United Press. https://www.mohammadmossadegh.com/news/upi-united-press-international/august-5-1954/dulles-hails-new-iranian-oil-pact-triumphantly/

Martin, (1953, 7 Ekim). Mossadegh Still Formidable Political Threat ın Iran. International News Service. https://www.mohammadmossadegh.com/news/ins-international-news-service/john-h-martin/mossadegh-still-hero-to-iran-nationalists/

Oestreicher, (1951, 5 Ekim). Back ın the USSR. International News Service. https://www.mohammadmossadegh.com/news/ins-international-news-service/j-c-oestreicher/october-5-1951/

Smith, K. (1951, 10 Haziran). Profile of Premier Mossadegh. International News Service. https://www.mohammadmossadegh.com/news/ins-international-news-service/joseph-kingsbury-smith/mossadegh-holds-match-to-world-power-fuse/